

Közzététel: 2024. december 18.

A tanulmány címe:

A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal szerepe a trianoni békeküldöttséget támogató tudományos és propagandamunkában

Szerző:

FORGÁCS ZSOLT

Forgács Zsolt, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár

E-mail: forgacs.zsolt@kshkonyvtar.hu

DOI: <https://doi.org/10.20311/stat2024.12.hu1246>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) Statisztikai Szemle c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

1. A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szt.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
2. A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
3. A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
 - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
4. A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, haszonszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Szt. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
5. A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
6. A 3. a)–c) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:
„*Forrás: Statisztikai Szemle c. folyóirat 102. évfolyam 12. számában megjelent, **Forgács Zsolt** által írt, **A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal szerepe a trianoni békeküldöttséget támogató tudományos és propagandamunkában** című tanulmány (link csatolása)*”
7. A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem feltétlenül esnek egybe a KSH vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

Forgács Zsolt

A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal szerepe a trianoni békeküldöttséget támogató tudományos és propagandamunkában *

The role of the Royal Hungarian Central Statistical Office in the scientific and propaganda work in support of the peace delegation of Hungary at Trianon

Forgács Zsolt, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár
E-mail: forgacs.zsolt@kshkonyvtar.hu

A tanulmány a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatalnak és igazgatójának, Buday Lászlónak a trianoni béke delegáció segítségével játszott szerepét tárgyalja. Elsőként az ezzel kapcsolatos tudományos munkát és annak a propagandába csatornázásának háttérét mutatja be és helyezi történelmi kontextusba, ezután a szerző elemzi a statisztikai munkacsoport vezetőjének, Buday Lászlónak a *Magyarország gazdasági egysége* című tanulmányát, majd az írás végén levonja a következtetéseket a prezentált tények ismeretében.

Kulcsszavak: statisztikatörténet, politikatörténet, irodalomkritika

The study presents the Royal Hungarian Central Statistical Office's and its' directors work in the helping of the Hungarian peace delegation sent to the Paris Peace Conference in 1920. First, it explains the background of the scientific work and its' connection to the propaganda, then the author analyzes the study of László Buday, titled „The economic unity of Hungary”, lastly draws the consequences from the facts presented before.

Keywords: history of statistics, political history, literary criticism

* Jelen tanulmány a Csányi Alapítvány Buday László-pályázatára beküldött pályamunka kibővített verziója.

A párizsi békekonferencia keretein belül, 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés a magyar történelem egyik kiemelt fontosságú eseménye: számos cikk, könyv, dokumentumfilm, valamint a mindennapi politika visszatérő témája. 2016-os megalakulása óta „Trianon 100” néven MTA Lendület kutatócsoport is működött 2016 és 2021 között (*Ablonczy, 2020. 11. o.*), amelynek eredményei vagy új nézőpontból közelítik meg az első világháború utáni korszak történelmét (például Rigó Máté *Háború, profit, Trianon* című monográfiája {*Rigó, 2022*}), vagy meglévő tévhitekkel számolnak le (például Ablonczy Balázs ismeretterjesztő könyvei), más esetekben pedig értékes forráskiadványokkal, illetve tanulmánykötetekkel gazdagítják a történettudományt. A legújabb kutatási eredmények mellett természetesen a korábbiakban is foglalkoztak a korszakkal, Szekfű Gyula *Három nemzedékétől* (*Szekfű, 1920*) kezdve Jászi Oszkár *A Habsburg-Monarchia felbomlása* (*Jászi, 1983*) című könyvéig.¹ Az egykorú újságcikkek, illetve az utólag megfogalmazott visszaemlékezések kiváló alapot adnak az események rekonstrukciójához, e tanulmány azonban elsősorban a Cholnoky Jenő által szerkesztett, *A magyar béketárgyalások* (*Cholnoky, 1920*) című hivatalos külügyminisztériumi kiadványt tekinti elsődleges forrásának, amelyben publikálták a párizsi békekonferencia elé terjesztett anyagokat.

1. Bevezetés

Dolgozatom célja, hogy új aspektusból világítsa meg az 1918 és 1920 közötti magyar történelmet, mégpedig a magyar statisztikai szolgálatnak és annak vezetőjének, Buday Lászlónak nézőpontjából. Hipotézisem, hogy a magyar békedelegációknak szolgáltatott statisztikai adatokat aszerint válogatták ki és mutatták be a párizsi konferencián, hogy mennyire illenek bele a magyar békedelegáció által képviselt narratívába (ezzel tulajdonképpen ráerősítve a cseh–szlovák és román álláspontra, miszerint a magyar statisztikai adatok nem hitelesek). Ezt a hipotézist elsősorban Buday László *Magyarország gazdasági egysége* (*Buday, 1919*) című tanulmányával kívánom bizonyítani. Az elemzést megelőző kronologikus eseménytörténet, illetve a tanulmány elemzése a következő kérdésekre kíván választ adni:

¹ Az 1918–1920 közötti korszak historiográfiájához: *Romsics, 2015. 331–365. o.*

Hogyan egyeztették össze a tudományos munkát a propagandatevékenységgel? Propagandamunkának számít-e Buday László tanulmánya? Volt-e világos iránya a propaganda narratívájának? Hogyan tudtak a később „kisantantként” ismert államok akkora területeket elnyerni Magyarországtól?

A dolgozat témájával jár a magyar statisztikai szolgálat 1918 előtti tevékenységének áttekintő bemutatása is. A statisztikatörténet kevésbé kutatott ágazata a magyar történettudománynak: A 2014-ben megjelentetett *Portrék a magyar statisztika és népességtudomány történetéből* (Rózsa, 2014) című kötetten kívül – amely egy lexikon – nem kifejezetten jelentek meg nagyobb lélegzetvételű kiadványok a statisztikatörténet témakörében. Buday László életrajzát is legfőképpen e lexikon Budayról szóló fejezetéből, illetve Horváth Balázsnek a *Buday László (1873–1925) műveinek válogatott bibliográfiája* (Horváth, 2021a) című könyvében jegyzett Buday-életrajznak a segítségével írtam. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1918 előtti tevékenységéről sincsen a 21. században publikált összefoglaló munka, ezért legfőképpen Bokor Gusztáv, illetve Buday László statisztikatörténeti munkáit voltam kénytelen használni a hivatal történetének rekonstruálásához.

Azonban pontosan emiatt a szakirodalomhiány miatt, valamint a statisztikatörténet mellőzöttségének oka folytán is fontosnak éreztem, hogy a jelentősebb statisztikusok rövid életrajzát a lábjegyzetekben közöljem. Külön részt szentelek Buday Lászlóénak, ezt a már említett kronologikus eseménytörténet követi, majd Buday tanulmányának elemzése következik.

2. Buday László életrajza²

Buday László 1873. október 27-én született Pécsen, Nyitra megyéből Baranyába elszármazott nemesi családba. Édesapja, Buday Béla a pécsi káptalan uradalmi mérnöke, édesanyja Kelemen Tekla³. Kilenc testvére közül említést érdemel Buday Kálmán orvos, illetve Buday Dezső jogász⁴. Buday László középiskolai tanulmányait a Ciszterci Rend Pécsi Katolikus Főgimnáziumban végezte, majd a Budapesti Tudományegyetemen volt joghallgató.

² Ezt a fejezetet leginkább Kovács–Marton (2014), illetve Horváth (2023) alapján írtam.

³ Kelemen Tekla testvére, Kelemen Auróra Babits Mihály édesanyja, tehát Buday László és Babits anyai ágon unokatestvérek (Gál, 1974. 401. o.).

⁴ Buday Dezső a Tanácsköztársaság alatt Kecskemét népbiztosa volt, amiért az orgoványi erdőben kivégezték 1919 végén (Gál, 1974. 401. o.).

1896-ban helyezkedett el a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatalnál, ahol munkabírásiának köszönhetően gyorsan feljebb tudott lépni a hivatali ranglétrán. Miután 1897-ben jog- és államtudományi doktorátust szerzett, és statisztikából szakvizsgázott, a hivatal szervezeti átalakításának egyik kidolgozójaként jelentős szerepet játszott az éppen új székházba költöző statisztikai szolgálat megújításában. Ekkortájt főképp társadalomstatisztikával foglalkozott, első statisztikai munkáiban ír például a betegsegélyező pénztárról, a munkások egészségügyi állapotáról, a törvénytelen születésekről, az öngyilkosságokról, valamint a felekezeti statisztikáról.

Hivatali munkássága kezdetén részt vett az 1897. évi statisztikai törvény (1897. évi XXXV. tc.) kidolgozásában, az Országos Községi Törzskönyvbizottság megbízásából összefoglaló kiadványt szerkesztett a község- és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. törvény végrehajtásáról (*Buday, 1903*), közreműködött az 1900. évi népszámlálás feldolgozásában, valamint az 1910-es népszámlálás megszervezésében (a feladattal megbízott Vizaknai Antal aligazgató ugyanis megbetegedett, majd egy évvel később, 1911-ben elhunyt). 1901-ben *A m. kir. központi statisztikai hivatal adatgyűjtéseinek magyarázata* című munkájában foglalta össze a hivatalos statisztikai adatgyűjtéssel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat a statisztikai szolgálatban dolgozók számára, 1911-ben pedig az ő szerkesztésében jelent meg *A M. kir. központi statisztikai hivatal munkássága. (1871–1911.)* című kötet (*Buday, 1911*). Megfeszített munkatempójának következményeként 1906 végén idegösszeroppanást kapott. Felgyógyulása után azonban ugyanakkora elánal vágott bele a munkába: az 1907-ben kapott miniszteri titkári kinevezése után több mint 12 ezer község gazdasági helyzetét mérte fel a belügyi közigazgatási reform keretein belül. Érdemei elismeréseként Buday 1911-ben miniszteri osztálytanácsosi címet kapott, három évvel később pedig – rövid aligazgatói státusának megszűntével –, Hajdú László halálát követően az intézmény igazgatójának nevezték ki. Az 1914-ben kitört háború és az ország felbomlásának időszaka Buday László számára is rengeteg megpróbáltatást okozott, így az 1920-as népszámlálás előkészítési munkálatainak végeztével, 1920-ban lemondott pozíciójáról.

1920. június 15-én kinevezték a Magyar Királyi József Műegyetem egyetemi tanárává (*Magyar Nemzeti Levéltár, 1920*), és megbízták a Statisztikai és Alkalmazott Közgazdaságtani Tanszék vezetésével. 1922-ben alapítója és elnöke lett a Magyar Statisztikai Társaságnak, valamint taggá választották a Nemzetközi Statisztikai Intézetben, illetve a svájci és a német statisztikai társaságban.

3. A tudományos munka kezdete

Buday László 1914-ben lett a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal igazgatója, 1920-ig tartó működését pedig teljes egészében meghatározta a háború, a forradalmak és a trianoni békeszerződés hatása. Az első világháború az országgal együtt a statisztikai hivatalt is megviselte, azonban 1918 végén a háború jelentős fordulóponthoz érkezett: 1918. szeptember 15-én Louis Franchet d’Espèrey vezetésével szerb, francia és görög csapatok előrenyomultak a macedóniai fronton, aminek eredménye a bolgárok nagy tömegű dezertálása és a front összeomlása lett, Bulgária pedig szeptember 29-én aláírta a fegyverszünetet (Stone, 2022. 152. o.). Az antanthatalmaknak ezután szabad útjuk volt az Osztrák–Magyar Monarchia felé, ami elsősorban a Magyar Királyságot veszélyeztette. A katasztrofális következményeket előrevetítő helyzetet a maga módján az egész magyar nyilvánosság felismerte: október 2-án a „felszínen” a Pesti Hírlap „nemzeti egységért” kiáltott (Pesti Hírlap, 1918. okt. 2. 1. o.), a Népszava pedig Tisza István ismételt térnyerésén háborgott (Népszava, 1918. 1. o.). A „felszín alatt” azonban Teleki Pál és köre elindította azt a tudományos munkát, amelyre a jövőbeni magyar békedelegáció alapozni fogja álláspontját a párizsi békekonferencián.

A békekonferenciára való felkészülés még a harmadik Wekerle-kormány alatt megindult: 1918. október 5-én Teleki Pál indítványára négy magyar geográfus⁵ elhatározta, hogy egy olyan néprajzi térképet terveznek meg, amely a magyarországi nemzetiségi viszonyokat a lehető legnagyobb részletességgel tünteti fel. Október 7-én mindegyik tudós külön elkészített vázlatát összehasonlították, és bizonyos módosításokkal Kogutowicz Károly tervezetét fogadták el, amely egy 1:200 000 méretarányú térkép elkészítését irányozta elő (Kogutowicz, 1918).⁶ A térkép tervét a kormánynak, illetve a Kereskedelemügyi Minisztériumnak is előterjesztették, a kormány azonnal elrendelte a térkép megrajzolását, és a hozzá szükséges anyagi eszközök első részletét is kiutalta. A munka a geográfusok vezetésével az erre a célra rendelkezésre bocsátott Iparművészeti Iskola helyiségeiben kezdődött eleinte körülbelül 15 rajzolóval (Cholnoky, 1920), majd később 30 rajzolóval folytatódott a statisztikai hivatalban (Kogutowicz, 1918).

Amikor a térképészek a statisztikai hivatal segítségét kérték a térkép megrajzolásához, a hivatal már dolgozott egy 1:400 000 méretarányú térképen, azonban elfogadták Kogutowiczék koncepcióját, így két 1:200 000 méretarányú térkép került elkészítésre, különböző módszertan alapján. A módszertan különbözősége abból

⁵ Telekin kívül Bátky Zsigmond, Littke Aurél és Kogutowicz Károly.

⁶ A béketárgyalásokról készített hivatalos külügyminisztériumi kiadvány október 2-át és 4-ét említi ülésnapokként, én Kogutowicz dátumait használom, tekintettel arra, hogy ő személyesen is részt vett ezeken az üléseken.

fakadt, hogy konfliktus támadt a statisztikai hivatal és Kogutowiczék demográfiai megközelítését illetően: a statisztikai hivatal külön községenkénti, centrális térkép elkészítését támogatta, amely a külterület lakosságát a belterületével egyesítve ábrázolja, ugyanis kevés demográfiai adatuk volt feldolgozva külön a bel- és a külterületekre vonatkozóan (*Kogutowicz, 1918. 323–324. o.*). Kogutowiczék a saját térképükön nem törődtek a hiányos adatokkal, és a lakosság földrajzi eloszlását a lehető legrészletesebben rajzolták meg. A két térkép 22 kézirati példányban, példányonként 46 lapon készült el, ami összesen 2388 kézirati lapot jelent. Ezeket négy hónap alatt rajzolták meg, és 1919 februárjára nyerték el végső formájukat (*Cholnoky, 1920. VIII–IX. o.*). Ezeken kívül a nemzetiségi térkép mintájára, szintén 46 lapban és 1:200 000 méretarányban, 3-3 példányos kéziratban a statisztikai hivatal elkészítette az írni-olvasni tudók és nem tudók megoszlásának, a magyarul tudók és nem tudók megoszlásának és a vallásfelekezetek megoszlásának térképeit.

Ezzel a munkával párhuzamosan október 8-án Buday László és Teleki Pál előterjesztést tett a Kereskedelemügyi Minisztériumnak annak ügyében, hogy kifejezetten statisztikai jellegű összeállításokat készíthessenek a párizsi békekonferenciára kiküldendő béke delegáció segítésére. A statisztikai hivatal ezen munkálatai a Tanácsköztársaság megalakulásáig zavartalanul folytak Buday László igazgató vezetése alatt. A demográfiai vonatkozású munkálatokat Kovács Alajos, a gazdasági vonatkozásúakat pedig Szabóky Alajos későbbi hivatali igazgató vezette, külön tanulmányokat szentelve a legjelentősebb kérdéseknek. Ezek külön-külön füzetek formájában jelentek meg, a magyar nyelven kívül francia és angol fordításban, míg a statisztikai táblázatokat háromnyelvű szöveggel nyomtatták (*Cholnoky, 1920. X. o.*).

A statisztikai hivatal, illetve a Kereskedelemügyi Minisztérium ipari statisztikai osztályának összehangolásával is megindultak a statisztikai munkálatok Edvi Illés Aladár vezetésével. Ezeknek az eredménye az 1920-ban megjelent *Magyarország gazdasági térképekben* című kiadvány volt. A térképek eredetileg 1:900 000-es méretarányban készültek, azonban a tervezett könyv formátuma miatt lekicsinyítették őket. Később a többi térképpel együtt bemutatták a párizsi békekonferencián is.

Mivel az adatfelvétel a világháború végén lezajló összeomlás közepette gyakorlatilag lehetetlen volt, az összes elkészült anyag az 1910. évi népszámlálás adatai alapján készült. A későbbi adatokra valószínűségi számításokkal következtettek, valamint az 1918-as állatszámolás és az évi termésadatok is segítségül szolgáltak a készítőknél (*Cholnoky, 1920. VII. o.*).

A tudományos munkával 1919 februárjára tulajdonképpen végeztek, viszont a Károlyi-kormányt Ausztrián kívül még mindig nem ismerte el formálisan egyetlen ország sem (*Kollega, 1996. 38. o.*), így a január 18-án megnyílt párizsi békekonferenciára Magyarország még meghívást sem kapott. Ez azonban nem tántorította

el a kormányt, hogy 1919. február közepén kijelölje a Párizsba esetlegesen kiküldendő delegáció tagjait, amelynek élén Károlyi állt mint nemrégiben hivatalba lépett köztársasági elnök (*Zeidler, 2020. 755. o.*), tagjai pedig Berinkei Dénes miniszterelnök, Kunfi Zsigmond, Garami Ernő, Juhász-Nagy Sándor, Buza Barna miniszterek, Jászi Oszkár, Teleki Pál, Lóczy Lajos, illetve Pikler J. Gyula voltak (*Magyarország, 1919. 1. o.*). Utóbbi személy külön említést érdemel, ugyanis 1906-tól 1917-ig a Fővárosi Statisztikai Hivatal aligazgatója volt, tehát az 1914 óta a Központi Statisztikai Hivatal igazgatójaként funkcionáló és a béketárgyalások előkészítésében részt vevő Buday László helyett Piklert szánta volna Károlyi a békedelegáció statisztikai szakértőjének. Végül az Apponyi Albert vezette delegáció jutott csak el Franciaországba, ám ezúttal sem Buday lett a statisztikai szakértő, hanem Kovács Alajos⁷, aki viszont csak utólag utazott Neuilly-be (*Zeidler, 2023. 129. o.*).

4. Vita az előkészületi munka irányáról

Az 1918. október végén lezajlott őszirozsás forradalom rövid ideig hátráltatta a munkát, majd a Károlyi-kormány kinevezése után tovább folytak az előkészületek, viszont a politikai irányváltás miatt teljesen más elvek alapján: Diner-Dénes József külügyi államtitkár jelezte, hogy a korábban összegyűjtött anyagok nem használhatók, ugyanis az Osztrák–Magyar Monarchia fennmaradásával számolnak. A munkálatokban részt vevő minisztériumoknak kiküldött utasításában kiemelte, hogy „különös gonddal vizsgálendő volna az a kérdés, hogy mily hatással volna úgy a megmaradó, mint az elvált népek gazdasági életére, ha 1. Magyarország tótlakta vidéke, 2. Magyarország románlakta vidéke, 3. ha úgy a tót-, mint a románlakta vidék nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is kiválnék a magyar állam kötelékéből” (*Galántai, 1990. 75. o.*). A pénz viszont nem csak a tudományos munkába folyt: a Buza Barna 1918. október 31. és november 3. közötti igazságügyminisztersége alatt alapított Országos Propagandabizottság – hivatalos jóváhagyás nélkül – egymillió koronát utalt ki a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája (röviden Területvédő Liga, vagyis TEVÉL) propagandaszervezetnek (*Budapest Főváros Levéltára, 1920*). A támogatást a Földművelésügyi Minisztérium rézgálicbevételeiből gyűjtötte össze Buza, aki ekkor párhuzamosan volt igazságügyi és földművelésügyi miniszter is (*Hatos, 2018. 288. o.*). A liga alapítói a társadalmi elit majdhogynem minden szegletéből érkeztek: Lóczy Lajos mellett

⁷ Kovács Alajos kinevezésének okiratát a KSH Könyvtár kéziratára őrzi (*Kovács, 1919*).

Teleki Pál, Beöthy Zsolt irodalomtörténész, Hubay Jenő hegedűművész, Milotay István újságíró, Pethő Sándor újságíró, Csernoch János esztergomi érsek, Kohn Sámuel budapesti főrabbi, Apponyi Albert, Chorin Ferenc és Károlyi Mihályné. Lóczy a TEVÉL első elnökeként a szervezet elsődleges küldetésének azt tartotta, hogy „tudományos, gazdasági és fölvilágosító munkával a külföld és a hazai, nem magyar nyelvű nemzetiségek fölfogását és közvéleményét igazságosan befolyásolja” (*Budapesti Hírlap, 1918. 7. o.*).

A tudományos és a propagandatevékenység mellett elindult a politikai demars is: a kormány és a közvélemény döntő része az 1918. november 3-án aláírt padovai fegyverszüneti szerződést kedvezően fogadta, mert az csak Horvátország átadását írta elő. A megkötött szerződés viszont csak az olasz frontra vonatkozott, az országot érintő fegyverszüneti előírásokról Louis Franchet d’Espèrey tábornokkal⁸, a balkáni antant haderő parancsnokával kell tárgyalni. Így Károlyi egy delegációval – amelynek tagja volt Jászi Oszkár, Hatvany Lajos, Csernyák Imre, valamint Bokányi Dezső⁹ – 1918. november 7-én Belgrádba érkezett. Azonban a belgrádi konvenció szertefoszlatta a delegáció és a közvélemény kegyes bánásmódban reménykedő ábrándjait (*Kollega, 1996. 38–39. o.*).

Belgrádból visszatérve tehát a Külügyminisztérium és a Kereskedelemügyi Minisztérium mellett a Jászi vezette Nemzetiségi Minisztérium is elkezdett erőteljesebben foglalkozni a béke-előkészítéssel¹⁰, ami természetesen konfliktusokat eredményezett, ugyanis minden minisztérium és fórum a saját elképzeléseit akarta érvényesíteni. A Kereskedelemügyi Minisztérium államtitkára, Méhely Kálmán szükségesnek látta a propagandába és a békétárgyalást előkészítő munkába rendszert vinni. 1918 decemberében a Kereskedelemügyi Minisztériumban került sor arra az értekezletre, amelyen mindazok a minisztériumok, egyesületek és személyek részt vettek, akikről tudták, hogy a béke-előkészítésen dolgoznak.

Az értekezleten azonban nem a különböző felek érdekei mentén folyt a nézetek ütköztetése, hanem világnézeti vita alakult ki, összetűzött a „radikális” és a „nemzeti” álláspont: „az ellentét abból származott, hogy a szocialista radikális felfogás mint pacifista, szabad kereskedelmi elveknek hódoló, nem helyezett oly súlyt a területi integritásra, mint a nacionalista érzelmű, az értekezleten leginkább a Területvédő Liga által képviselt irány, amely a gazdasági érveket is fontosaknak és kiemelendőnek tartotta”. Tehát az egyik fél az antant alapvetően ellenséges magatartását megtapasztalva egy valós nemzetiségi viszonyoknak megfelelő béke kialakítását tartotta kívánatosnak, míg a másik oldal, látva a helyzet reménytelenségét,

⁸ Franchet d’Espèrey-ről bővebben: *Hahner, 2023. 66–68. o.*

⁹ Bokányi a budapesti Munkástanács képviselőjében volt jelen, azonban az Országos Propaganda Bizottságot is vezette (*Litván, 2003. 157. o.*).

¹⁰ Ennek legismertebb eredménye a „Keleti Svájc” koncepciójának kidolgozása, amelyen Jászi már a háború alatt dolgozott.

Magyarország területi integritásának megőrzését szándékozta kiharcolni. Mivel a két álláspont „természetesen nem volt áthidalható”, ezért egy konfliktuskerülő határozatot hoztak, amely szerint „minden eddig is dolgozó faktor a maga irányában dolgozzon tovább, legyen azonban egy központi szerv és pedig a kereskedelmi minisztérium, amely az összes párhuzamos munkálatokról tudomással bírjon, valamint a statisztikai hivatal, amely mindezeket a munkálatokat statisztikai szempontból összehasonlítsa és helyesbítse” (*Cholnoky, 1920. X. o.*).

5. Buday tanulmánya

A fenti okokból kifolyólag Buday László cikke egy igencsak érdekes nyelvezettel és gondolatisággal megáldott munka lett, vegyítve a polgári radikálisok, a századfordulós nacionalisták, illetve a „boldog békeidős” szabadelvűek eszméit, hűen tükrözve így az őszirózsás forradalom „népfrontos” jellegét, amelyben a közelgő katasztrófa érzete miatt kellett Károlyi Mihálynak összebékítenie a katolikusokat, az ateistákat, a radikálisokat, a nacionalistákat, a liberálisokat és a szocialistákat (*Hatos, 2018. 162. o.*).

A tanulmány hangvétele – köszönhetően az 1918 decemberében történt „eliga-zításnak” – hasonlít a TEVÉL kiadványainak hangvételéhez, amelyeknek lényege: a nemzetiségek, illetve anyaországaik alacsonyabb „kultúrfokon” állnak, ezáltal rossz kezekbe kerülnének ezek a területek. A TEVÉL kiadványai a lehető legszélesebb spektrumon tárgyalták a területi egység kérdését: a vasút, a vízi útvonalak, valamint a történelem szempontjából kívánták a nemzetközi nyilvánosság tudtára adni, hogy a Magyar Királyság egy olyan földrajzi és mindenekelőtt gazdasági egység, amelyet vétek volna megbontani, ugyanis annak nemcsak a magyarok lának kárát, hanem Nyugat-Európa is. Erre később trianoni beszédében Apponyi Albert is hivatkozik, valamint a magyar béke delegáció is szóba hozta Frédéric Mistral francia költőt, Vidal de la Blache francia geográfust¹¹, valamint Étienne Clémentel francia kereskedelmi, ipari, posta- és távirati minisztert citálva (*Cholnoky, 1920. 5. o.*). A felsorolt személyek megemlézéséből is kitűnik, hogy a magyar béke delegáció felismerte, elsősorban a franciákat kell meggyőzni, nem véletlen az sem, hogy az először 1923-ban megjelent Magyar Statisztikai Szemle 1924-től 1944-ig állandó jelleggel közölt francia nyelvű összefoglalókat cikkeiről (*Horváth, 2022. 454. o.*).

¹¹ Paul Vidal de la Blache-ról bővebben *Tőkés (2022. 138–144. o.)* ír.

E tényezőket figyelembe véve kijelenthető, hogy a magyar álláspontot, illetve a magyar békeküldöttség a párizsi békekongresszus és a nemzetközi közvélemény meggyőzésére szánt érveit legjobban Buday László *Magyarország gazdasági egysége* című tanulmányával lehet szemléltetni és összefoglalni.

A cikk fogalmazásmódja alapján legkorábban a köztársaság kikiáltása (1918. november 16.), legkésőbb a Méhely Kálmán által tartott értekezlet (1918 decembere), illetve a kápolnai földosztás (1919. február 23.) között írhatta a statisztikai hivatal békeelőkészítő munkájának részeként. A 11 értekezés közül ezt az egyet készítette Buday László, és ez az egyetlen összefoglaló jellegű munka, nem mellesleg ez Buday egyetlen publikált írása az 1917 és 1921 közötti időszakban: a Közgazdasági Szemle 1919-ben kiadott számában jelent meg. Mind a 11 írásról egyértelműen állítható, hogy propagandamunkák, kiragadott statisztikai adatokkal és a helyzetből adódó érthető elfogultsággal.

A tanulmány egy földrajzi és etnográfiai bevezetővel indul, amelynek lényege, hogy a magyarság az „államalkotó nemzet”, ugyanis infrastrukturálisan és kulturálisan is felsőbbrendűbb, mint a románok vagy a szlovákok. Itt példának megemlíti a természetes és mesterséges útvonalakat, majd ezzel kapcsolatban megkérdőjelezi az 1849 és 1867 közötti politikai rendszer szándékait: Buday azt rója fel az akkori államvezetésnek, hogy szándékosan előnyben részesítette a nemzetiségeket a vasútvonalak kiépítésekor, aminek akár lehet is valóságalapja, tekintve, hogy a nemzetiségek ekkor abszolút többségben voltak a magyarsághoz képest (*Katus, 2010. 272. o.*), és a frissen letört magyar szabadságharcból okulván minden lehetőséget meg kívánt ragadni a bécsi kormányzat, hogy gyengítse a magyarság pozícióját a birodalomban. Ugyanezzel a kritikával élt Keleti Károly is, amikor az 1851-es népszámlálásról írt 1873-ban (*Keleti, 1873. 75. o.*). Lévén, hogy Keleti az Eötvös József képviselte szabadelvű irányzat gazdasági szakemberként működő képviselője¹², és ebből a szempontból fogalmaz meg kritikát a kormányzattal szemben, adódik, hogy ez a liberális látásmód, amelyet Buday beépített az írásába. Azonban a valóság az, hogy a közút építése és a vasútépítés a természet-földrajzi feltételek és a történelem folyamán kialakult kereskedelmi útvonalak, illetve központok mentén zajlottak (*Frisnyák, 2009. 20. o.*), elsősorban gazdasági szempontok alapján. Például az Osztrák Államvasút Társaság azért építette ki az alföldi vasútvonalait, hogy Krassó-Szörény vármegyéből közvetlenül juthasson hozzá a kőszénhez (*Kövér, 2019. 299–300. o.*).

De nemcsak gazdasági, hanem hadügyi szempontok is közrejátszottak az utak és a vasutak kiépítésében, melynek folyamán ugyanúgy voltak kritikus hangok a bécsi kormányzattal szemben, ám akkor valamivel őszintébb formában fogalmazták meg, mint ahogy Buday teszi tanulmányában: Fülek Henrik honvédezés

¹² Keleti Károly gazdasági elképzeléseiről bővebben: *Horváth, 2021b.*

1885-ben írt tanulmányában azzal vádolja a bécsi vezetést, hogy a Galícia és Ausztria között katonai célból építendő vasútvonal valójában a Bécsbe történő olcsóbb marhaszállítás érdekében épül (*Frisnyák, 2021. 80. o.*). És bár Fülek azért sérelmezi ezt az eljárást, mert szerinte a vasútvonalakat tisztán hadászati szempontok alapján kellene kiépíteni, a probléma Buday és Fülek szerint is ugyanaz (bár Buday a nemzetiségeken keresztül támad): Bécs az osztrák érdekek mentén építi ki a közös közlekedési útvonalakat, ami azt jelenti, hogy egyenlőtlen a magyar és az osztrák fél között a viszony. Viszont csakúgy, mint Keleti az 1851-es népszámlálás esetében, úgy Fülek is csupán megállapította az igazságtalanságot, és az egyenlő feltételek mellett foglalt állást. Buday viszont a magyarság felsőbbrendűségéről ír, és teszi ezt az egész tanulmány alatt, majd erre hoz példákat. Ez egyértelműen az 1890-es évektől erősödő nacionalizmus és az illuzórikus magyar birodalmi gondolkodás világlátása (*Katus, 2010. 529–530. o.*), tehát Buday ezzel is lefed egy csoportot.

Hangsúlyozza, hogy a bányavidékeken és a hegyekben élők (tehát a nemzetiségiék) rászorulnak a mezőgazdasági munkákból élő, nagyrészt az ország centrumában élő magyarokra. A tény, miszerint a mezőgazdaságilag termékenyebb területeken legfőképpen magyarok laknak, és hogy a hegyekben élő nemzetiségiék rászorulnak a magyar nyersanyagokra, Buday rendszeresen kiemeli áthidalhatatlan problémaként, és ebből következteti azt, hogy a létrejövő új államalakulatok semmiféleképpen sem tudnak Magyarország nélkül boldogulni, legfeljebb úgy, hogy keresnek maguknak egy „új Magyarországot”, amellyel betöltik a régi anyaország szerepét.

A többségben nemzetiségiéket foglalkoztató bányászati szektor kapcsán (*Kovács, 1913. 182. o.*) például megemlíti, hogy „a felvidéki fémbányászatot a magyar állam évtizedek hosszú sora óta már csak veszteséggel tartja fenn, (évenként átlag 1,700,000 K¹³) elsősorban az ottani bányászlakosság kereseti viszonyainak biztosítása szempontjából” (*Buday, 1919. 40. o.*). Azonban a közel 81%-os magyar többségű közszolgálati szektorban már azt emeli ki, hogy „a tót és román öntudat állami hivatalokban és intézményekben is szabadon vallhatta magát tótnak, illetve romának” (*Buday, 1919. 43. o.*), valamint „az egyes nemzetek szabad gazdasági és kultúrversenyének kifolyása, (...) hogy a tót és román elem eddig jobban tudott érvényesülni az államtól inkább függő tulajdonképpent közszolgálati ágakban” (*Buday, 1919. 41. o.*). A szlovákok esetében azt is kiemeli, hogy a Magyarországtól való elszakadásukkal nemcsak iparilag, hanem mezőgazdaságilag is rosszul járnának: az 1910-es, jónak mondható termőévben a búza-, rozs- és árpatermésük 600 000 métertermázsányi hiányt mutatott, valamint a kukoricatermésük is alacsony,

¹³ Korona.

tehát ezekből behozatalra lenne szükségük, míg a „szentistváni” Magyarországon ez biztosítva lenne „számukra” (Buday, 1919. 38. o.).

A szerbek esetében azt emeli ki, hogy földbirtoklás tekintetében sokkal jobban állnak Magyarországon, mint Szerbiában élő társaik,¹⁴ valamint a felosztásra kerülő föld nagyrészt a magyarok lakta vidékeket érinti, tehát akár a magyarok rovására is kerülhetnek termékeny földhöz a nemzetiségiek. Erre Buday az 1905 és 1917 közötti birtokparcellázásokat hozza fel példának: a magyar birtokosok semmit sem nyertek, ellenben veszítettek 90 878 hold földet. Az a helyzet, hogy a jogi személyek birtokaiból, tehát főképp magyar kézből a magyar parasztok nem kaptak semmit, valamint a magyar természetes személyek még vesztek is 90 878 hold földet, igencsak valószerűtlen. A nemzetiségi nyereségek viszont nagyok, legfőképpen a szlovákok és a románok szereztek sok földet, éppen a Buday által példaként felhozott szerbek nyerték a legkevesebbet a birtokfelosztással.

A parasztság körében egyébként is előnyben voltak a nemzetiségiek a földbirtoklás tekintetében. Buday kiemeli, hogy a románság nemcsak számbeli többségben volt Erdélyben, hanem a földbirtok-tulajdonlásban is fokozatosan került feljebb a birtokkategóriákban (Buday, 1919. 37. o.). Buday azonban leszögezi: annak ellenére, hogy a nemzetiségi kisbirtokosok bőven túlszárnyalják a magyar kisbirtokosokat, még mindig a magyarok kezében van az összes magyarországi birtokoknak több mint a fele (59,9%); ezek elsősorban közepes és nagybirtokok. Azt is megjegyzi, hogy nagyarányú a törpebirtokosok és a föld nélküli munkások száma.

Buday azt nem említi, hogy a nagybirtokos-kategóriába tartozott az 1900-as népszámlálás szerint a földtulajdonosok 0,14%-a, középbirtokos pedig 0,89% volt – tehát a magyarországi földbirtokosok 1,03%-ának a kezében volt a magyarországi birtokok több mint fele. Ezeket az adatokat is lehet tovább árnyalni, ugyanis a népszámlálásokból hiányoztak az ún. jogi személyek (Gyáni–Kövér, 2006. 87. o.)¹⁵, ami azért fontos, mert a 10 000 hold feletti földek döntő többségét különböző jogi személyek birtokolták (Gyáni–Kövér, 2006. 89. o.).

Ezenkívül kisbirtokos 51,29% volt (akik döntő többségben nemzetiségiek), törpebirtokos pedig 47,68% (a törpebirtokosokról Buday is azt írta, hogy „a földjükből nem élhetnek meg”), viszont a 100 holdnál kisebb birtokkal rendelkezőknél van a művelt területek 66%-a (Katus, 2010. 494. o.)¹⁶, valamint a „kisbirtokra a szarvasmarhából 78 százalék, a lóból 87 százalék, a sertésből 75 százalék, a baromfiból 92 százalék, a méhcsaládokból 93 százalék [jutott], holott a gazdaságok összes területéből a kisbirtok területe csak 54,59 százalék volt. Igavonóállattal,

¹⁴ Ezt az érvelést a románokkal kapcsolatban is beveti, azonban az ő esetükben az iskolázottságot említi, vö.: Buday, 1919. 41–42. o.

¹⁵ Jogi személyek például az állam, a városok, a községek, az egyházak és a részvénytársaságok.

¹⁶ A Dunántúlon és a Kisalföldön 59, az Alföldön 65, Felvidéken 80, Erdélyben pedig 83%.

hússal, zsírral, vajjal, baromfival, tojással, mézzel a kisbirtok látta el az országot többé-kevésbé túlnyomó mértékben. A kisbirtok kezén volt a szőlők 93 százaléka, a kisbirtok volt a zöldség, főzelék és gyümölcszállítója és bár a háború a nagybirtokokat is rávezette a szőlőtermelés és a szántóföldi kertészet fokozására, domináló ezen a téren még mindig a kisbirtok maradt” (*Éber, 1918. 689. o.*).

A szerbek, a románok és a szlovákok nemzetiségenkénti birtoktulajdonlásának a magyarokéval nagyjából egyenlő aránya azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a nemzetiségi parasztok a valóságban ugyanolyan társadalmi-gazdasági helyzetben voltak, mint a magyar parasztok, ugyanis a birtokos parasztok jövedelmében, életszínvonalában jelentős regionális különbségek mutatkoztak a Dunántúl, a Kisalföld és a Dél-Alföld javára. Ezek a termékeny területek a piacokhoz és a fejlett közlekedési útvonalakhoz is közel helyezkedtek el, tehát a polgárosodás is előrehaladottabb volt, szemben a nemzetiségi többségű, hegyi vidékeken (Erdély, Felvidék), ahova az államnak mezőgazdasági fejlesztési akciókat kellett indítania a fejletlenség miatt (*Katus, 2010. 495. o.*).

A földreform földosztással, illetve a nemzetiségi kérdés jogkiterjesztéssel történő megoldása alapvetően a „baloldali” politikai szerveződések ügye volt (szocialisták és polgári radikálisok), tehát Buday ezeknek az említésével lefedti a politikai spektrum baloldalát is, amivel tulajdonképpen az „új Magyarország” összes érdekcsoportját „hadra fogja” a közös, forradalmi célért: „Vízválasztókkal megrakott s úttalan hegyrendszereken át a faj rokonság sem bír eléggé érvényesülni, egymásra utalt területeket pedig a gazdasági szerves összefüggés úgy összekovácsol, hogy a politikai tilalomfák hiába állítatnak fel, azokon keresztül csap az egybefűződött közös gazdasági érdekek folytonos élénk hullámverése. A magyar népköztársaság új korszakában, amely a Magyarországon élő egyéb nemzeteknek is teljesen szabad politikai és kulturális fejlődést fog biztosítani, e nemzeteket műveltségi fegyverzetükben is annyira meg kívánja erősíteni, hogy a gazdasági érdekelt-ségben is egyre növekvő részt tudjanak vállalni. De ez csak úgy lehet, ha a meg-lévő élő gazdasági szervezetbe kapcsolódnak bele. Aki újjal akar kísérletezni, annak mindent előlről kell építenie” (*Buday, 1919. 44. o.*).

6. Következtetések

A csehszlovák, a román és a délszláv béke delegációk már a konferencia első heteiben jelen voltak a békekonferencián, és bejelentették igényeiket az öt nagyhatalom vezetőiből álló Legfelsőbb Tanácsnál. Követeléseik azonban jóval túllépték a

népszámlálási adatok alapján megrajzolható „nemzeti” határokat: egyrészt kétségbe vonták a magyar statisztikai hivatal által közölt anyanyelvi adatok hitelességét¹⁷, másrészt új érveket hoztak az általuk is elismerten magyarok lakta területek bekebelezésére. Érvrendszerükben jelen volt a történeti jogra való hivatkozás, a honvédelmi érdekek, valamint a gazdasági életképesség hangsúlyozása.

A történeti jogra tulajdonképpen csak a szlovákok hivatkozhattak, a statisztikai adatokból pedig – ezt Buday esetében is láthattuk – sokféleképpen lehet válogatni. Ez esetben adódik a kérdés: ha a nemzetiségek is a propaganda eszközeivel próbálták a maguk malmára hajtani a vizet (tulajdonképpen ugyanazokkal az érvekkel), akkor hogyan lehet az, hogy a trianoni békeszerződésben akkorát nyertek a később „kisantantként” ismert államok? A válasz egyszerű. Egyrészt a román, a csehszlovák és a délszláv küldöttségek a győztesek oldalán álltak. Másrészt pedig az 1919. január 18-án megnyílt párizsi békekonferencia egyetlen magyar kormányt sem ismert el legitimnek 1918 novembere és 1919 novembere között. Ez idő alatt tehát egyetlen magyar érdeket képviselő személy sem vett részt a konferencián 1920 januárja előtt, azonban akkor sem lehetett volna mit tenni, ha lett volna magyar érdekeket képviselő személy: a konferencia albizottságaiban már 1919 elején készen álltak a tervek a magyar határokra megváltoztatására (*Ablonczy, 2017. 4–13. o.*). A magyarokkal szembeni hosztilitásnak több oka is lehet¹⁸, azonban Magyarországon kívül az Osztrák–Magyar Monarchia összes utódállama egy a Monarchiától (és a Habsburg–Lotharingiai-háztól) független identitás kialakítására törekedett. Ausztria például Németországgal kívánt egyesülni, a Habsburgokat kitiltották az országból már 1919-ben¹⁹. És bár az Anschluss-törekvések 1919-ben meghiúsultak, a pángermán élettér koncepciója megmaradt (*Jankó, 2021. 111. o.*), a születő új Ausztria pedig elhatárolódott birodalmi múltjától.

Ellenben Magyarország – ahogy Buday László tanulmányában is olvasható – ragaszkodott birodalmi múltjához, elsősorban pedig a birodalmi retorikához.

Szekfü Gyula 1920-ban így ír erről a magatartásról: „[...] Ártani senkinek sem ártottunk, csak magunknak; használni ellenségeinknek használtunk, kik imperialisztikus frazeológiánkat ismételve, ellenünk uszították a fél világot. A délibábos impérium felhőkbe nyújtózva állott előttünk, hogy ölbetett kézzel, áhítatosan csodáljuk nagyságát s közben megfélemlítettük az égető vészedelemről, melyek létünket fenyegették. Ha imperialistáinkban egy csöppnyi józan politikai belátás lett volna, felismerték volna, hogy hatalmas magyar állam a történettől megszabott

¹⁷ Az anyanyelvi adatok hitelességéről Kovács Alajos írt *A magyar népszámlálási anyanyelvi adatainak hitelessége* című munkájában, vö.: *Cholnoky, 1920. 31–35. o.*

¹⁸ A trianoni békeszerződés népszerű tévképzeteit Ablonczy Balázs foglalta össze (*Ablonczy, 2015*).

¹⁹ Habsburg Ottó először 1966-ban léphetett osztrák felségterületre hosszas huzavona után (*Brook-Shepherd, 2003. 209–211. o.*).

viszonyok közt vagy Ausztriával, vagy a nemzetiségekkel szövetségben, de a kettő ellen semmiképpen meg nem valósítható. [...]” (*Szekfü, 1920. 268. o.*)

Ha azt kérdezzük, hogy volt-e a magyar propagandatevékenységnek hatása a párizsi békekonferenciára, az egyértelmű válasz az, hogy nem. Nyugat-Európa megvédése akár még jó érv is lehetett volna, ugyanis az antant félt Oroszországtól (legfőképp a bolsevikoktól), azonban – ahogy azt Wesselényi Miklós is megállapította már a 19. században – hiába él és dolgozik a mezőgazdaságilag legnagyobb hasznot hozó, központi területeken alapvetően keveretlen magyar lakosság, a katonai-geopolitikai értelemben vett értékes területeket a nemzetiségek lakják (*Gyurgyák, 2007. 33. o.*), és bár állami telepítéspolitikával megpróbáltak ezen a helyzeten változtatni²⁰, nem jártak sikerrel, a szövetségesek pedig amellet döntöttek, hogy Kelet-Közép-Európa nemzetiségeit egyenként, közvetlenül kívánják gazdasági és katonai irányításuk alá vonni, nem pedig közvetetten, Magyarországon keresztül.

A nemzetiségek esetében pedig kijelenthető, hogy kifejezetten rontotta a magyar kormányzat esélyeit a propagandatevékenység. A Jászi Oszkár vezette Nemzetiségi Minisztérium számos levelet kapott felvidéki városok polgármestereitől és a helyi szlovák nemzeti tanácsoktól, amelyekben az Országos Propaganda Bizottság tevékenysége ellen tiltakoztak (*Litván, 2003. 157. o.*), tehát a szlovákokat egyértelműen zavarta, de ez minden bizonnyal nem változtatott sokat az amúgy is negatív magyarképükön.

Irodalom

- Ablonczy B. (2015): *Trianon-legendák*. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Ablonczy B. (2017): Rettenetes év. *Rubicon*, 7–8. <https://rubicon.hu/cikkek/rettenetes-ev>
- Ablonczy B. (2020): *Ismeretlen Trianon*. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Balás K. (1909): Telepitéseink fő szempontja. *Közgazdasági Szemle*, 23(41): 314–326.
- Brook-Shepherd, G. (2003): *A megkoronázatlan király*. Magyar Könyvklub. Budapest.
- Budapesti Hírlap (1918): *A Területi Védelmi Liga megalakulása*. 38(294), 7. https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiHirlap_1918_12/?pg=158&layout=s
- Buday L. (szerk.) (1911): A m. kir. Központi Statisztikai Hivatal munkássága (1871–1911). *Magyar Statisztikai Közlemények*, 36. Budapest. <https://www.kshkonyvtar.hu/article/258/magyar-statisztikai-koezlemenyek>
- Buday L. (1903): *A község- és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. t. cz. végrehajtása*. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság. Budapest. <https://www.kshkonyvtar.hu/article/56/253/buday-laszlo-1873-1925-muvei>
- Buday L. (1919): Magyarország gazdasági egysége. *Közgazdasági Szemle*, 43(61), 35–44. https://adt.arcanum.com/ro/view/KozgazdasagiSzemle_1919/?pg=0&layout=s

²⁰ Az államilag koordinált telepítésekről részletes tájékoztatást nyújt *Balás Károly (1909)*.

- Cholnoky J. (szerk.) (1920): *A magyar béketárgyalások. I. kötet.* Trianon Múzeum. Budapest.
https://adt.arcanum.com/hu/view/BMEKonyvek_Tarsadalomtudomanyi-Konyvtar_2965190/?pg=99&layout=s
- Éber E. (1918): A magyar föld jövője. *Nyugat*, 21–22.
https://adt.arcanum.com/hu/view/Nyugat_1918_2/?pg=706&layout=s
- Építő Ipar (1899): A m. kir. központi Statisztikai Hivatal épülete. (1899. 04. 06.)
- Frisnyák S. (2009): *Magyarország kultúrgeográfiai korszakai (895–1920)*. Nyíregyháza–Szerencs.
- Frisnyák Zs. (2021): A közlekedési infrastruktúra és a hadügyi érdekek (1867–1914). *Történeti Földrajzi Közlemények*, 9(különszám), 197–207.
<https://foldrajz.nye.hu/sites/foldrajz.nye.hu/files/2021%20kulonszam.pdf#page=199>
- Gál I. (1974): A radikális Babits arcképehez. *Irodalmi Szemle*, 17(5), 398–403.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/IrodalmiSzemle_1974/?pg=437&layout=s
- Galántai J. (1990): *A trianoni békekötés 1920*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Gyáni G. – Kövér Gy. (2006): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó. Budapest.
<https://kshk.libmate.hu/elements/63cb4dab-7063-5d65-bb52-c3cd3ad27341/63cb4dab-7063-5d65-bb52-c3cd3ad27341>
- Gyurgyák J. (2007): *Ezzé lett magyar hazátok*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Hahner P. (2023): *Franchet d’Espèrey, Louis Félix Marie Francois*. In: Ablonczy B. –Hatos P. – Nagy Sz – Szeghy-Gayer V. – Zahorán Cs. (szerk.): *Trianon enciklopédia*. Ludovika Egyetemi Kiadó. Budapest.
- Hatos P. (2018): *Az elátkozott köztársaság*. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Horváth B. (2021a): *Buday László (1873–1925) műveinek válogatott bibliográfiája*. KSH Könyvtár. Budapest. <https://www.kshkonyvtar.hu/article/56/254/szemelyi-bibliografiak%20>
- Horváth B. (2021b): Tudományos transzferminták a magyar hivatalos statisztika történetében: nemzetközi hatások Keleti Károly munkásságára. *Statisztikai Szemle*, 99(5), 446–468.
<https://doi.org/10.20311/stat2021.5.hu0446>
- Horváth B. (2022): Az összeomlás után újraéledő magyar nemzet egyik első bizalommal és életerővel telt megmozdulása – A Magyar Statisztikai Szemle 1923. évi megalapítása és működése 1948-ig. *Statisztikai Szemle*, 100(5), 431–467. <https://doi.org/10.20311/stat2022.5.hu0431>
- Horváth B. (2023): A magyarországi statisztika soha el nem fáradó ikonikus alakja: Buday László (1873–1925). In: Pásztor A. (szerk.): *Buday László (1873–1925) műveinek válogatott bibliográfiája*. KSH Könyvtár. Budapest.
- Jankó F. (2021): *Burgenland földrajzi felfedezése*. Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest.
- Jászi O. (1983): *A Habsburg-Monarchia felbomlása*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Katus L. (2010): *A modern Magyarország születése*. Kronosz Kiadó. Pécs.
- Keleti K. (1873): *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából*. Atheneum. Pest. https://adt.arcanum.com/hu/view/PTIkonyvek_Gazdtort_086/?pg=0&layout=s
- Kogutowicz K. (1918): Magyarország 1:200.000 méretű néprajzi térképe. *Földrajzi Közlemények*, 46. kötet 7–10. füzet, 320–326.
- Kollega T. I. (szerk.) (1996): *Magyarország a XX. században*. Babits Kiadó. Szekszárd.
- Kovács A. (1913): A magyarság és a nemzetiségek erőviszonyai. *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 6(3), 175–198.
- Kovács Cs. – Marton Á. (2014): Buday László. In: Rózsa D. (szerk.): *Portrék a magyar statisztika és népességtudomány történetéből*. KSH Könyvtár. Budapest.

- Kövér Gy. (2019): Piaci hullámzások és gazdasági növekedés. In: Gergely A. (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Litván Gy. (2003): *Jászi Oszkár*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Magyarország (1919): *A kormány kijelölte a békeküldöttet*. 26(44).
- Népszava (1918): *Hertling lemondott, Wekerle marad*. 46(230).
https://adt.arcanum.com/hu/view/Nepszava_1918_10/?pg=10&layout=s
- Pesti Hírlap (1918): *Koncentráció és nemzeti programm*. 40(230).
https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiHirlap_1918_10/?pg=16&layout=s
- Rigó M. (2022): *Háború, profit, Trianon*. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Budapest.
- Romsics I. (2010): *Magyarország története a XX. században*. Helikon Kiadó. Budapest.
- Romsics I. (2015): *A múlt arcai*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Rózsa D. (szerk.) (2014): *Portrék a magyar statisztika és népességtudomány történetéből*. KSH Könyvtár. Budapest.
- Stone, N. (2022): *Az első világháború rövid története*. Mcc Press Kft. Budapest.
- Szekfü Gy. (1920): *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. „Élet” Irodalmi és Nyomda R. T. Budapest. <https://mek.oszk.hu/06800/06899/06899.pdf>
- Tőkés T. (2022): A geopolitika franciaországi születésének megalapozói. *Történeti Földrajzi Közlemények*, 10(3-4), 129–145.
- Zeidler M. (2020): A trianoni béke megalkotása. *Magyar Tudomány*, 181(6), 749–760.
<https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.6.4>
- Zeidler M. (2023): A magyar béke delegáció összetétele. In: Ablonczy B. –Hatos P. – Nagy Sz – Szeghy-Gayer V. – Zahorán Cs. (szerk.): *Trianon enciklopédia*. Ludovika Egyetemi Kiadó. Budapest.

Levéltári források

- Budapest Főváros Levéltára (1920): *Buza Barna vallomása a népbiztosok perében 1920. augusztus 2-án*. BFL. VII. 5. c. 1920 – 6274. 162. doboz, XLVIII. dosszié. 3073–3074. o.
- Kovács A. (1919): *Kovács Alajos hagyatéka*. V B 1087. KSH Könyvtár kéziratára.
- Magyar Nemzeti Levéltár (1920): *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek – 1920.06.15.-i ülés, 13. napi-rendi pont*. HU MNL OL K27 19200615 1920.06.15., 39. o.